

تعقب دومین سالنامه احصائیه بلدی

• مریم چافجیری

«سرشماری نفوس شهر تهران»

در سنوات ۱۲۶۲ و ۱۲۷۰ و ۱۳۰۱ و ۱۳۱۱

کتاب «سرشماری نفوس شهر تهران» از مرکز آمار ایران مربوط به سرشماری پایتخت در سال‌های ۱۲۶۲ و ۱۲۷۰ و ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ هـ. ش است و دارای تصویری است از شمال غرب تهران در سال ۱۳۱۱ هـ. ش این کتاب سومین کتاب سرشماری شهر تهران است که از طرف مؤسسه بلدیة چاپ و منتشر شده است.

مندرجات کتاب شامل تاریخ بنای شهر و شیوه سرشماری از سال ۱۲۶۲ تا ۱۳۱۱ هـ. ش، موقعیت جغرافیایی و آب‌هوایی شهر تهران، سرشماری جمعیت شهر تهران در سال ۱۳۰۱ توسط مؤسسه بلدیة، سرشماری جمعیت شهر تهران در سال ۱۳۱۱ هـ. ق و تغییرات جمعیت به لحاظ موالیه، متوفیان، ازدواج و طلاق و جدول‌های مقایسه‌ای جمعیت در چهار دوره سرشماری است.

مقدمه کتاب شامل تاریخچه شهر تهران و در واقع جغرافیای تاریخی اعم از محلات، باغ‌ها، خانه‌ها و ویژگی آن‌ها، نحوه معیشت اهالی تهران در دوره صفویه، زندیه خاصه کریم‌خان و سپس قاجاریه و انتخاب آن به عنوان پایتخت است. اولین سرشماری در تهران در سال ۱۳۰۱ هـ. ق / ۱۲۶۲ ش توسط میرزا شفیع‌خان میرفخرایی (مدیر شکر) انجام گرفت که بخشی از اطلاعات تاریخچه این کتاب از آن گرفته شده است. (ص ۲)

دومین سرشماری تهران، در سال ۱۳۰۹ هـ. ق به وسیله حاج عبدالغفار اصفهانی نجم‌الملک به عمل آمد. سومین سرشماری تهران از طرف مؤسسه بلدیة در سال ۱۳۰۱ ش و فقط از ساکنین داخل حریم خندق تهران انجام گرفت (ص ۳) و چهارمین سرشماری تهران از طرف مؤسسه بلدیة در سال ۱۳۱۱ ش. انجام یافت. (همان). قسمت نخست کتاب موقعیت جغرافیایی، و آب و هوایی شهر تهران

است که وسعت و ابعاد شهر را در سال‌های ۱۲۳۷، ۱۳۰۸ و ۱۳۱۲ مقایسه می‌کند. (ص ۶) ارتفاع شهر تهران از سطح دریا، فشار هوا، درجه حرارت مناطق مختلف تهران، میزان بارندگی در سال ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۱ ش (ص ۷)، جمعیت شهر تهران در سال ۱۳۰۱ هـ. ق و ۱۲۶۲ ش، اسامی محلات و حدود آن‌ها، تعداد خانه‌های شخصی و اجاره‌ای و تعداد جمعیت هر یک (ص ۱۰) میزان مصرف نان، قیمت آرد و نان و مکان تأمین گندم است (ص ۱۱).

در سرشماری شهر تهران در سال ۱۳۰۹ هـ. ق توسط نجم‌الملک، محیط و مساحت شهر، محلات آن، خانه‌ها، مساجد، کلیساها، حمام‌ها سرشماری و میزان افراد ساکن هر خانه مشخص شده است.

در قسمت سوم کتاب، نحوه سرشماری افراد، مذهب، سن، شغل، ملیت، تابعیت، زادگاه یا مسقط‌الرأس، تعداد عیال، اولاد، رؤساء خانواده، افراد ذکور، اناث، اطفال، وضعیت تأهل، باسواد، بی‌سواد، خدمتکارها، مهمان‌ها و میزان ثقل جمعیت در محلات تهران به صورت جدول درج شده است. (ص ۱۵)

قسمت چهارم کتاب شامل شرح استخدام ۵۰ نفر از جوانان تحصیل‌کرده و آموزش آنان که در نهایت با عنوان مأمور سرشمار به خدمت گرفته شده‌اند و همچنین اوراقی که برای این سرشماری تدارک دیده شده بود، تشریح شده است. این بخش کتاب افراد ساکن در خانوار، سن، سمت، قرابت، افراد مهمان، مسافر وارد به خانه، ابنیه، عمارات، محل و مکان آنها، نوع ملک، یرد، تعداد خانوار ساکن در آن، وضعیت مکان، مخروبه یا مستقل، محل کسب، مؤسسه، اداره، بایر، خالی از سکنه، پلاک ثبتی املاک را شامل می‌شود. (ص ۲۸)

در سال ۱۳۱۱ ش، سرشماری دیگری صورت گرفت که به منظور تأمین امور مالی بلدی جمعیت مقیم تهران، وضعیت بهداشت یا بنا به نوشته کتاب امور صحی و ارزاقی و شرب شهر تهران و حومه

اولین سرشماری در تهران
در سال ۱۳۰۱ هـ. ق /
۱۲۶۲ ش توسط میرزا
شفیع خان میرفخرایی
(مدیر شکر) انجام گرفت
که بخشی از اطلاعات
تاریخچه این کتاب از آن
گرفته شده است

آنان، نحوه تابعیت ساکنان تهران، مأموران و نمایندگان سیاسی کشورهای بیگانه (ص ۸۵) و اتباع خارجی مقیم تهران (ص ۸۶-۸۷) زادگاه ساکنان شهر تهران (ص ۸۸). آمار دکان‌های صنفی، اماکن تجاری و صنعتی (ص ۸۹ و ۹۰)، سرشماری اشخاص ناقص‌العضو (ص ۱۰۲)، مشاغل عمومی جمعیت ساکن تهران (صص ۱۰۳-۱۲۹)، و افراد و شاگردان که با آنان همکاری می‌کنند (صص ۱۳۰-۱۳۲)، مقایسه اصناف مهم در سال‌های ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۱. (صص ۱۳۷-۱۴۱) آمده است. جدول مقایسه‌ای سرشماری شهر تهران از سال ۱۲۶۲ ش تا ۱۳۱۱ و تغییرات وارده به جمعیت و تراکم جمعیت خانوار و پیروان مذاهب نواحی ده‌گانه تهران در سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۱. (صص ۱۴۵-۱۵۰) و بالاخره تعداد متولدین و متوفیات و علت مرگ آنان. (صص ۱۵۲-۱۵۴) و آمار ازدواج و طلاق در سال ۱۳۱۱ هـ ش ذکر شده است. (ص ۱۵۸)

نتیجه

کتاب فوق، را به لحاظ تاریخی، نوعی سند می‌توان به حساب آورد. زیرا گزارش آماری از وضعیت اقتصادی فقر، تمکن مالی، رونق کسب و کار، تجارت، جابه‌جایی جمعیت، اماکن مسکونی، مراکز تجاری و صنایع و پیشه‌های رایج و مرتبط بایکدیگر، اوضاع فرهنگی، مذهبی، شرایط بهداشتی و نظام و باورهای اجتماعی و اخلاقی مناطق ده‌گانه شهر تهران و اطراف آن را به طور واضح ارائه می‌دهد و در مواردی تشریح و تحلیل می‌کند. متن کتاب دارای واژه‌ها و اصطلاحات خاص رایج زمان خود چون توقیف‌گاه، دارالمساکین، امور صحی، تأمیناتی، غیر ممیزه، شساب، کمال، انحطاط، شیخوخیت فرتوتیت و مانند آنها است که از این حیث نیز قابل تأمل است و در مجموع این مجموعه به لحاظ جغرافیایی شهر تهران اثر ارزنده‌ای به شمار می‌آید.

پی‌نوشت:

۱. برد: مکان (اتاق) محصور مسقفی که گنجایش یک تخت‌خواب را داشته باشد.

متصل به آن و پی‌بردن به نواقص اوضاع اجتماعی و تشکیلات معارف و توسعه مدارس، افراد مقتضی به تحصیل و دیگر نیازهای عمومی ساکنان شهر تهران انجام گرفته بود.

جدول این بخش شامل ابنیه، عمارات، معابر عمومی، میدان، خیابان، کوچه، مناطق ده‌گانه تهران، خانه‌های مسکونی، اجاره‌ای، شخصی، تحت ساختمان، اماکن و مؤسسات مسکونی و عمومی بالاخانه، مسافرخانه، پانسیون، مهمان‌خانه، مریم‌خانه (ص ۳۰) عمارات معارفی و مذهبی شامل حجره، دالان، باب، تیمچه، حجره، میادین، بازار و بازارچه (ص ۳) اماکن حمل و نقل شامل کاروان‌سرا، گاراژ، مراکز داد و ستد، مطبوعه، کارخانه، اماکن صنعتی، دکان و مغازه (ص ۳۲) حمام، باب و طاق، تفرج‌گاه‌ها، باغات ملی، زورخانه، قهوه‌خانه، کافه، رستوران، سینما، طولیه (ص ۳۳) دروازه، غسلخانه خارج شهر، قبرستان، آسیا، مقبره، امام‌زاده، قلعه، یخچال، گلخن (ص ۳۴)، بنای میادین، راه‌ها و اسامی محدوده آنهاست. (ص ۵)

مقایسه جمعیت شهر تهران نسبت به عمارات و خانه‌های مسکونی در نواحی ده‌گانه (ص ۳۶)، وضعیت نحوه و تاریخ ساخت، تعداد اتاق‌ها، فضای سبز هر یک از خانه‌ها، مصالح و میزان افراد ساکن در آنها در خارج از حریم خندق و حومه تهران و جمعیت تهران در داخل مناطق به صورت نمودار آورده شده است. (صص ۴۲-۴۳) نتیجه سرشماری سال ۱۳۱۱ نه تنها به صورت عدد و آمار بلکه به نوعی تحلیل و تفسیر نیز شده است (صص ۴۴-۴۵)

جدول بعدی درباره میزان ذکور و انات، سن و (ص ۴۶)، مجرد و تأهل و سن آنان (ص ۴۷) و جمعیت ساکن در نواحی ارک، دولت، حسن‌آباد، سنگلج، قنات‌آباد، محمدیه، شرق، بازار، عودلاجان و شهرنو است که نتیجه حاصل از این آمار را بررسی می‌کند. (صص ۴۸-۷۰). جدول بعدی تزاید و تناسل خانواده‌ها و میزان تلفات آنهاست. (ص ۷۴) و نتیجه آن بیان شده است (ص ۷۸) تعداد زوجه‌های افراد متأهل ذکور محلات تهران، میزان پیروان ادیان و مذاهب مختلف ساکن مناطق ده‌گانه تهران (ص ۸۰)، بی‌سواد، باسواد با توجه به سن